

УДК 398.47

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3647-6265>

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-28-2025-2.124-133>

АРХЕТИП ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ВІД МІФУ ДО СУЧАСНОЇ КОНТРАКУЛЬТУРИ

Герчанівська

Поліна Евальдівна

докторка культурології,
професорка,
завідувачка кафедри культурології,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
м. Київ
nikipolly77@hotmail.com

Polina Herchanivska

Doctor of Cultural Studies, professor,
Head of the Department of Cultural
Studies, National University
of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv
nikipolly77@hotmail.com

Анотація. Проаналізовано змістову трансформацію архетипного образу відьми в українській культурі крізь призму історичних, релігійних, гендерних та соціокультурних контекстів. Визначено його роль у формуванні національної ідентичності та культурної пам'яті. На підставі міждисциплінарного підходу зроблено спробу вивести образ відьми за межі традиційного фольклорного або етнографічного опису й осмислити, як цей феномен віддзеркалює релігійні та соціальні проблеми традиційного суспільства. Доведено, що образ відьми в українській культурі – це не релікт минулого, а живий культурний маркер, який в умовах українського двовір'я міцно інтегрувався в суспільний дискурс як амбівалентна постать, яка одночасно лякає і приваблює. Досліджено сучасну модифікацію цього архетипу. У масовій культурі, цифрових платформах, феміністичних практиках він постає як символ сили, автономії та суб'єктивізації жінки у світі.

Ключові слова: архетип, відьма, магія, чаклунство, культурна пам'ять, ідентичність.

Постановка проблеми. Кожна культура встановлює притаманні їй цінності; кожна епоха формує власну соціокультурну парадигму, що дозволяє спільнотам створювати іманентну модель культурної ідентичності. Однак джерелом духовного життя кожного народу є досвід, який передається від минулих до наступних поколінь у вигляді архетипів, що надають своєрідність культурі.

За трактуванням Юнга (1981), архетипи – це високорозвинені елементи колективного несвідомого, що утворюють константи моделі духовного життя народу та поведінки людини. Для кожної національної культури характерне домінування власних архетипів, що формують її іманентний культурний код, визначаючи особливості світогляду спільноти та ідентичність. Архетипи передаються за допомогою певних символів і форм, серед яких — міфологічні образи, ритуали, релігійні вчення, моделі поведінки, національні ідеали тощо.

Одним із ключових архетипних образів у багатьох культурах є образ відьми. В українській традиції в ньому переплелися християнські уявлення, язичницькі ритуали, народна медицина, демонологія та соціальні стигми. Незважаючи на мар-

гіналізацію протягом століть, відьми продовжують грати важливу роль у традиційному суспільстві як носії знання, досвіду, сили та автономії. Це дозволяє ідентифікувати цей феномен не як релікт, а як елемент культурної ідентичності народу.

Останні дослідження та публікації. Феномен відьомства доволі широко репрезентований як у сучасній зарубіжній науковій літературі (Bailey, 2021; Campbell, 2023; Conti, 2019; Doane, 1991; Geertz, 1975; Gray, 1996; Kis-Halas, 2017; Kramer, 2016; Nunn, 1998; Tóth, 2017; Zwissler, 2016 тощо), так і вітчизняному науковому дискурсі (Войтович, 2022; Доній, 2019; Діса, 2006; Dysa, 2020; Каляндрок, 2007; Кметь, 2012; 2017; Купцова, & Колієва, 2019; Курочкін, 1990; Микитів, 2021; Турчина, 2023 тощо).

Як правило, дослідження відьомства здійснюються у фольклорному або етнографічному ключі. Класичні антропологі початку ХХ століття (зокрема, Еванс Прічард), розглядаючи чаклунство як «систему мислення», були схильні до статичного бачення цього феномену, однак антропологія кінця ХХ століття привнесла зміни в його сприйняття як явища, повного внутрішніх невідповідностей і мінливих елементів.

У статті зроблено спробу вивести цей образ за межі традиційного опису й осмислити, як цей феномен віддзеркалює релігійні та соціальні проблеми традиційного суспільства, а також пролити світло на процес його демонічної модуляції.

Мета дослідження полягає в тому, щоб зрозуміти специфіку архетипного образу відьми в українському культурному просторі: його зміст і форми, історичні модифікації та роль у формуванні української ідентичності.

Виклад матеріалу дослідження. Робота спирається на концепт архетипів Юнга (Jung, 1981) та ідеї, пов'язані з дослідженням таких форм колективної пам'яті, як міфологічні образи, ритуали, релігійні вчення, поведінкові патерни (Eliade, 1959). В основі аналізу лежить парадигма щодо часової та просторової контекстуальності інтерпретації архетипного образу відьми.

Методологія дослідження. Дослідження базується на міждисциплінарному підході. У його межах використовувались такі методи: історико-культурний — для вивчення генезису феномену «відьма» в контексті релігійного, гендерного та соціологічного аспектів; системний та структур-

ний — для осмислення ключових субстратів української релігійної моделі двовір'я; аналітичний — для з'ясування архетипного образу «відьма» як соціально-культурного конструкта; метод компаративного аналізу — для виявлення загальних та іманентних особливостей образу відьми в Україні та країнах Центральної та Західної Європи.

Образ відьми розглядається як знакова система, що поєднує інваріантні та варіативні компоненти. Під інваріантним комплексом розумітимемо архаїчний рівень традиційної української культури, що містить найбільш стійкі складові архетипного образу та певні ритуальні дії, що сформувались на зорі людства й міцно ввійшли в її тканину, залишаючись незмінними в хронотопі. Їхні антиподи — змінні елементи вносять в архетип нові акценти, що детерміновані релігійними, соціальними, гендерними, психологічними та іншими чинниками, які призводять до його модуляції в просторі та часі.

Завдяки такому методологічному підходу створюється комплексний погляд на образ відьми як елемент культурного коду, що трансформується під впливом культурно-історичних та соціальних змін. Обговоримо базові субстрати, що сформували та підтримували протягом століть віру у відьомство.

Релігійний аспект

Сфокусуємося на українській релігійній моделі як відправній точці утворення феномену відьомства. Українська народна культура сформувалась на ґрунті релігійної свідомості. З хрещенням Київської Русі в 988 році релігія в її християнському контексті стала не тільки духовним ядром, а й духовним наповненням життя українського народу протягом його подальшої історії. Однак церква так і не змогла скасувати народну традиційну картину світу. Це призвело до формування специфічної форми двовір'я, змістову основу якого склав синкретизм християнського й язичницького світоглядів, включаючи віру в магію та відьомство, що міцно ввійшло в народну свідомість.

Михайло Грушевський (1992) визначав цей феномен як «українське християнство», як нову народну релігію з елементами старого натуралістичного культу та християнського обряду. Синкретизм двох світоглядів дав можливість християнству закріпитися на рівні колективної свідомості українського народу.

Побудована на фундаменті християнських до-

гматів, народних традицій та життєвого досвіду людей, народна релігія ввібрала в себе не лише християнську та язичницьку практики, а й могутній пласт народної культури. Хоча церква заперечувала існування дуальності релігійного світогляду в догматичній частині свого вчення, проте не заперечувала його прояв у обрядовій сфері.

Іншою ключовою субстанцією народної релігії є органічний зв'язок української духовності з природою, що відбиває анімистичні уявлення пращурів. Сенс архетипів, що дійшли до наших часів з глибокої давнини, особливо проявляється у святкових ритуальних діях, зокрема в обрядах на свято Івана Купала, де разом із християнськими молитвами застосовуються магічні ритуали; у язичницькій традиції святкування сил природи (християнська церква сприйняла цю традицію й встановила Зелену Суботу як поминальну).

Тобто відбулась екстраполяція стародавніх анімистичних архетипів на християнську матрицю, що призвело до їх трансформації. У цьому контексті двовір'я виступає як інтегративна основа, що забезпечує взаємодію язичницьких елементів з християнськими традиціями, сприяючи збереженню архетипів, закодованих у народній свідомості. Завдяки цьому сформувався іманентний культурний код, що підтримує відчуття спільності та ідентичності українського суспільства.

Разом з цим християнська доктрина зіграла ключову роль у демонізації образу відьми, асоціюючи її з сатанинськими силами та нечистими практиками. Мотиваційною метою цього була, поперше, боротьба церкви з забобонами, що протистояли ортодоксальним віруванням та практикам; по-друге, посилення контролю над народними віруваннями.

Витоково образ відьми сягає корінням у царину міфологічних уявлень пращурів. Про ритуально-магічні практики жінок на українських теренах було відомо задовго до прийняття християнства, що підтверджують археологічні та писемні джерела, зокрема, на Правобережжі України та в придунайському регіоні в шарах неолітичної культури було знайдено фігурки «чародійниць», які закликають священну воду (Курочкін, 1990, с. 4).

В українській народній традиції образ відьми міцно корелює з фольклорним образом чаклунки, знахарки, чарівниці, ворожки, набуваючи рис архетипного символу-коду та відбиваючи архаїчний

світогляд етносу. У дохристиянський період її образ мав позитивний або принаймні нейтральний характер: чарівниці зазвичай допомагали людині, лікували від хвороби, але з нечистою силою вони не знали (Іларіон, 1981, с. 179).

Проте з поширенням християнства з його догматичним протистоянням архаїчним віруванням відбувається суттєва трансформація сприйняття образу чаклунки в суспільстві. Під впливом християнських наративів її образ змінюється: вона починає асоціюватися з темними силами, небезпечною і навіть злом. Така демонізація була частиною релігійної політики, спрямованої на викорінення язичницьких традицій і ритуалів, що суперечили християнському світогляду. Як результат, образ чаклунки перетворюється на символ того, що християнське суспільство засуджувало як «відьомство», фокусуючи увагу на тіньовому аспекті цієї архаїчної фігури.

Відьомство стало символом гріховності, бунту проти Бога та соціального порядку. У П'ятій книзі Мойсеєвій «Повторення Закону» Старого Заповіту зазначено:

«Нехай не знайдеться між тобою такий, хто переводить свого сина чи дочку свою через огонь, хто ворожить ворожбу. Хто ворожить по хмарах, і хто ворожить по птахах, і хто чарівник, і хто чорнокнижник, і хто викликає духа померлого та духа віщого, і хто питає померлих» (5М.18:10–11).

Відмовляючись від магії та чаклунства як «нечистих» та «гріховних» дій, християнське вчення проповідувало ідею: «Чарівниці не залишиш при житті» (2М.22:17). Це детермінувало появу в середньовічній Європі такої інституції як інквізиція. Церква вважала чаклунок співучасницями диявольських угод. У трактаті Генріха Крамера (Kramer, 2016) «Молот відьом» («Hammer of the Witches»), що використовувався як керівництво для судових процесів над відьмами, вказувалось на необхідність знищення всіх, хто практикує магію або має контакт із сатанинськими силами.

Православна церква також засуджувала відьомство як прояв «нечистої сили», проте на теренах України не було таких інституційних переслідувань за чаклунство як у католицькому та протестантському світі (Kis-Halas, 2017). У багатьох

випадках відьомство вважалось особистим гріхом, а не загрозою для громади, тому церква зосереджувалась більше на моральному вихованні та покайній людей. Вірянам рекомендувалось звертатися до Бога і святих через молитви, щоб захиститися від «чаклунських впливів», а також вдаватися до християнських обрядів очищення. Кілька таких випадків було зафіксовано, зокрема, у Волині, на Поділлі та в Закарпатті в XVII–XVIII століттях (Dysa, 2020). У народному ж уявленні відьма продовжувала існувати як амбівалентний персонаж: вона одночасно лякала й допомагала, мала доступ до сакрального знання та була здатна змінювати долю людини.

Гендерний аспект

В Україні, як і в Європі в цілому, відьомство завжди було гендерно маркованим явищем. Ще в XIV столітті клерикальний письменник, один із лідерів домініканського ордену, Йоханнес Найдер у своєму трактаті по демонології «Formicarius» (як цитується у Bailey, 2021), відзначав, що жінки більш схильні до чаклунства, ніж чоловіки. Через півтисячоліття православний митрополит Іларіон (1990) повторить цю думку:

«Жінки були сильніше прив'язані до нашого стародавнього поганства і по прийнятті Християнства ще довго сильно його трималися» (180).

Починаючи з XVII століття деякі види магії в Україні стають гіпермаскулінізованими. Хоч відьми в ці часи існували в народному середовищі, проте їхній образ трансформувався в контексті козацької культури «характерників».

Феномен характерництва як своєрідного українського чаклунства з'явився серед козаків. За народними сказаннями, характерники володіли магичними знаннями, могли контролювати стихії, передбачати майбутнє, воскрешати померлих, гіпнолізувати, впливаючи на хід битв. В українських легендах вони ловили кулі голими руками, ходили по воді та вогню, могли годинами перебувати під водою. Характерниками вважались гетьмани та кошові отамани. Найвідоміший із них — Іван Сірко, який під час свого отаманства провів 244 битви й жодного разу не був переможений.

Люди вірили, що за потреби характерник може набувати образу тварини, найчастіше вед-

меда або вовка, вбити його можна тільки срібною кулею (Kalyandruk, 2007). Варто зазначити, що віра в метаморфозу чаклунів була поширена не лише на теренах України, а й у Західній Середньовічній Європі (аж до XV століття), про що свідчать численні судові протоколи (Conti, 2019). З ліквідацією запорізького козацтва за наказом російської імператриці Катерини II демонічне чаклунство вийшло на новий виток фемінізації.

Існує уявлення, що відьми діють як члени диявольських культів, які збираються на фантастичні нічні зібрання — «шабаші відьом», котрі супроводжувались танцями, убиранням у шкіри божеств, гульнею, ексцесами фалічного культу та кровавими сценами жертвоприношення, що докладно описано в трактаті «Malleus Maleficarum»/«Молот відьом» (Kramer, 2016). Ідея про злих, жахливих істот жіночої статі, які намагаються вбити життя, має стародавню традицію, що сягає корінням у римську та грецьку міфологію (Conti, 2019). В українській демонології сцени зі жертвоприношенням відсутні. Один із випадків, що нагадує шабаш чарівниць, було записано Володимиром Гнатюком в Плузниках Бучацького повіту (Гнатюк, 1903).

За народними уявленнями, відьми є жінками похилого віку, як правило, вдови, рідше заміжні жінки, а не дівчата. Однак на Поділлі було зафіксовано факт звинувачення у відьомстві саме молодій дівчини (Кметь, 2012). Народна уява сформувала низку сталих зовнішніх ознак відьми: розпущене волосся (деколи сиве або чорне), похилий вік, злий погляд, надмір волосся над верхньою губою чи зрощені брови.

Феномен відьомства в Україні має свої іманентні риси, відмінні від європейських традицій. По-перше, українська відьма — невід'ємна частина традиційного соціуму. Це звичайна селянка, але з надприродними можливостями, які вона отримала у спадок або внаслідок «продажу душі дияволу».

По-друге, роль відьми в українському суспільстві амбівалентна: відьму не завжди сприймали як винятково злу фігуру. Багато з тих, кого вважали відьмами, були акушерками, травниками або тими, хто надавав альтернативні медичні послуги. У традиційному суспільстві відьма виконує роль березини колективної пам'яті громади — стародавніх знань та практик, успадкованих від пращурів, у галузі народної медицини; магичних ритуалів і обрядів, пов'язаних зі смертю, загробним життям і

спілкуванням з померлими. Її часто залучають до таких обрядів, як весілля, похорони та жнива, де знання магічних ритуалів вважається важливими для успіху або захисту. Арсеній Селецький (1886) відзначав, що така бінарність притаманна лише українській відьмі.

Соціально-культурний контекст відьомства

У патріархальній системі, де жінка підпорядкована чоловічому авторитету, відьма виходить за межі традиційно відведеної їй соціальної ролі. Вона провокує девіантну поведінку, яка суперечить загально прийнятим у суспільстві правовим, моральним та соціальним нормам і стереотипам, що робить її об'єктом суспільного відторгнення.

Звинувачення в чаклунстві нерідко використовувалось як соціальний інструмент маргіналізації тих, хто становив загрозу для наявної соціальної структури або викликав задрість у громади. Жінки, які були незалежними, володіли майном або займалися нестандартною діяльністю та демонстрували поведінку, що не відповідала суспільним очікуванням, могли бути оголошені відьмами.

У разі будь-якого нещастя (хвороби, неефективного лікування, смерті людини, пошесті на худобу, неврожаю тощо) підозри в чаклунстві насамперед падали на тих, хто займався магією. Жертвами звинувачень, як правило, ставали народні цілителі, повитухи та віщуні. Каталізатором полювання на відьом могли бути побутові суперечки (у родині, між членами громади, між цілительками тощо), природні катаклізми, техногенні катастрофи, а також міжконфесійні конфлікти в етнічно змішаних регіонах, таких як Закарпаття, Волинь та Поділля (Dysa, 2020).

Через механізм звинувачень у чаклунстві громада регулювала соціальні відносини між її членами. Однак, на підставі яких доказів жінку (або чоловіка) можна було засудити за чаклунство в суді? Католицький інквізитор Генріх Крамер (Kramer, 2016) у своєму «Молоті відьом» відкрив двері суб'єктивним доказам. Він, зокрема, стверджував, що симпатія, яку суддя може відчувати у своєму серці до жінки, звинуваченої в чаклунстві, сама по собі є результатом чаклунства й тому повинна бути використана як доказ проти неї.

Описуючи, як працювала система правосуддя на теренах України в XVI–XVIII століттях, К. Діса (2006) відзначала:

«Коли в чарах обвинувачувалися слуги, судді досить активно бралися за розслідування справи, дозволяли використання тортур... карали слуг «відьом» не стільки за чари, скільки за непокору, зраду, неповагу до авторитету й влади пана... віддані й слухняні слуги могли розраховувати на захист і підтримку панів під час судів про чари» (139).

Вердикти здебільшого були у вигляді штрафів і побиття; тортури та страти спостерігалися суттєво рідше, що значно контрастує з діяльністю інквізиції у Західній Європі.

Відьма як символ жіночої контркультури

XIX століття продукувало нові ідеали, нову естетичну реальність. Образ відьми, який протягом століть трактувався як маргінальний елемент, трансформується в образ «фатальної жінки» з її таємничістю та сексуальною привабливістю. Фатальну жінку часто пов'язують з такими міфологічними персонажами, як сирени й спокусниці, приписуючи їй еротичність, екзотичність та незалежність. Нова інтерпретація архетипного образу знайшла відбиток спочатку в літературі та образотворчому мистецтві.

У XX столітті цей образ міцно ввійшов у кіноіндустрію та сьогоденний цифровий ландшафт. Це можна побачити у відомих кінообrazах, що втілюють сильних і незалежних героїнь у жанрах фентезі або містики:

«Її поява знаменує собою злиття сучасності, урбанізації, фрейдистського психоаналізу та нових технологій виробництва і відтворення (фотографія, кіно), народженого промисловою революцією» (Doane, 1991, p. 12).

Феміністичний рух 1960–1970-х років почав активно використовувати образ відьми як символ жіночого опору традиційним патріархальним уявленням про жіночу покірність і жертвовність (Zwissler, 2016). Такі організації, як Women's International Terrorist Conspiracy from Hell (W.I.T.C.H.), проводили акції протесту з використанням символіки відьми, асоціюючи її з образом жінки, яка відмовляється виконувати роль «слабкої статі».

Відродження образу відьми, підтримане феміністичними активістками, дало старт новій хвилі

популярності відьомства як стилю життя, котрий більше не стигматизується, а навпаки, репрезентує незалежність та впевненість у власних силах. Відьма стає символом жінки, яка має право на власний голос і автономію, спроможна протистояти соціальним обмеженням.

Через зростання ролі візуального контенту в соціальних медіа з'явилися мережі (зокрема, Instagram, TikTok, Reddit), що забезпечують платформу для обговорення тем, пов'язаних із жіночими правами, фемінізмом, магією та духовністю. У TikTok поширилась популярність хештегів, що зібрали тисячі відео, у яких молоді жінки діляться своїм досвідом у практиках магії. Це сприяло формуванню нового віртуального простору, де традиційні образи відьом корелюють з сучасними феміністичними ідеями.

Сьогодні відьми активно застосовують інструменти самопізнання, такі як астрологія, медитація. Ці аспекти популяризуються через онлайн-курси та вебінари, а також через популярні «чарівні» сеанси в Instagram, де користувачі діляться особистими історіями трансформацій, що відбулися завдяки цим практикам.

Не менш цікавим є використання образу відьом для боротьби з екологічними проблемами. У межах таких ініціатив жінки створюють віртуальні групи, які акцентують увагу на захисті природи, використовуючи магічні символи як метафору для стійкості та поваги до навколишнього середовища.

Висновки. На підставі міждисциплінарного підходу, на перетині культурології, соціології, аналітичної психології, релігієзнавства, феміністичних студій та медіаналізу досліджено специфіку архетипного образу відьми в українському культурному просторі, його зміст і форми, історичні модифікації та роль у формуванні української ідентичності. Доведено, що базовим субстратом, який підтримував протягом століть віру у відьомство, є феномен

дворір'я, змістову основу якого складає синкретизм християнського та язичницького світоглядів.

Спираючись на концепт архетипів Юнга та ідеї Еліаде щодо образу відьми як однієї з форм колективної пам'яті, проаналізовано, як цей феномен віддзеркалює релігійні та соціальні проблеми традиційного суспільства. Встановлено, що, незважаючи на маргіналізацію, відьми продовжують відігравати важливу роль у суспільстві як носії знання та досвіду пращурів. Це дозволяє ідентифікувати цей феномен не як релікт, а як елемент культурної ідентичності народу.

Висвітлено іманентні риси архетипного образу відьми в українському культурному середовищі: по-перше, українська відьма – невід'ємна частина традиційного соціуму; по-друге, її роль у суспільстві амбівалентна. На теренах України відьму не завжди сприймали як винятково злу фігуру, у традиційному суспільстві вона виконує роль берегині колективної пам'яті — стародавніх знань та практик, успадкованих від пращурів.

Простежено процес демонічної модуляції відьомства. Виявлено: у XIX столітті образ відьми, який протягом століть інтерпретувався як маргінальний елемент, трансформується в образ «фатальної жінки», що знайшло відбиток спочатку в літературі та образотворчому мистецтві, а в XX столітті — у кіноіндустрії та сьогоденному цифровому ландшафті.

Відродження образу відьми, підтримане феміністичними активістками в другій половині XX століття, дало старт новій хвилі популярності відьомства як стилю життя, що асоціюється з образом жінки, яка відмовляється виконувати роль «слабкої статі». Сьогодні образ відьми активно використовується для боротьби з екологічними проблемами. У межах таких ініціатив жінки створюють віртуальні групи, які акцентують увагу на захисті природи.

Література:

Войтович, Н. М. (2022). Образ відьми у демонологічних уявленнях бойків: Основні мотиви. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 33(72), (4), 241–446. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.36>

Гнатюк, В. (1903). Додатки до галицько-руської демонології. Етнографічна колекція. Т. XV. Львів: Етнографічна ко-

- місія Наукового товариства імені Шевченка. Відновлено з https://ia801901.us.archive.org/25/items/etnohr_15/etnohr_15_text.pdf
- Грушевський, М. С. (1992). З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта.
- Диса, К. (2006). Зрада та вірність у відносинах «пан-слуга» в контексті українських судів про чари XVI–XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*, 6, 131–139. Відновлено з <http://history.org.ua/JournALL/socium/6/7.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003723578>
- Доній Т.М. (2019). Архетипи і топоси в постмодерній поезії України та США. *Дисертація на здобуття науково-го ступеня кандидата філологічних наук*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ
- Ларіон (Отієнко, Іван). (1981). Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна монографія. Вінніпег: Товариство Волинь. Відновлено з <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9048/file.pdf>
- Каляндрук, Т. (2007). Загадки козацької прикмети. Львів: Піраміда. Відновлено з https://spadok.org.ua/books/Kalyandruk_-_Zagadki_ukrayinskikh_kharakternikiv.pdf
- Кметь, В. (2012). Образ відьми в фольклорно-демонологічних оповіданнях Східного Поділля: спроба реконструкції за матеріалами польових досліджень. *Міфологія і фольклор*, 4, 48–54. Відновлено з <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/mythology/article/viewFile/800/793>
- Кметь, В. (2017). Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. Відновлено з <https://de.scribd.com/document/480155991>
- Купцова, Т., & Колієва, І. (2019). Гендерна репрезентація архетипного образу відьми крізь призму української літератури. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 44, 28–38. Відновлено з <http://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/25/24>. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2019.44.187330>
- Курочкін, О. Б. (1990). Відьма в українській міфологічній традиції. *Народна творчість та етнографія*, 4 (224), 23–29.
- Микитів, Г. В. (2021). Феноменологічна концептуалізація архетипної символіки в масмедійному тексті. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій*. Запорізький національний університет, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Запоріжжя. Відновлено з https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/K08.051.19/dissertation_615df74c58b37.pdf
- Селецький, А. (1886). Чаклунство в Південно-Західній Русі у XVIII ст. *Київська старовина*, 15 (6), 193–236. Відновлено з https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1886_6.pdf
- Турчина, М. О. (2023). Архетип трікстера та його інтерпретація в українській музичній культурі кінця XX початку XXI ст. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії*. Українська національна музична академія. Київ. Відновлено з <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Turchina-M.-Disertatsiya.pdf>
- Bailey, M. D. (2021). Johannes Nider, Anthill. In *Origins of the Witches' Sabbath*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 51–89.
- Campbell, J. (2023). *Myth and Meaning: Conversations on Mythology and Life*. New World Library.
- Conti, F. (2019). Notes on the Nature of Beliefs in Witchcraft: Folklore and Classical Culture in Fifteenth Century Mendicant Traditions. *Religions*, 10, 576. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/10/576>
- Doane, M. A. (1991). *Femme Fatales: Feminism, film theory, psychoanalysis*. New York: Routledge. Retrieved from <http://www.micheleleigh.net/wp-content/uploads/2015/01/Veiling-Over-Desire-by-Doane.pdf>
- Dysa, K. (2020). *Ukrainian Witchcraft Trials: Volhynia, Podolia, and Ruthenia, 17th–18th*. Budapest: CEU Press Centuries.
- Eliade, M. (1959). *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*. New York: Harper & Brothers. Retrieved from https://monoskop.org/images/f/f7/Eliade_Mircea_Cosmos_and_History_The_Myth_of_the_Eternal_Return_1959.pdf
- Geertz, C. (1975). An Anthropology of Religion and Magic. *The Journal of Interdisciplinary History*, 6 (1), 71–89. DOI: <https://doi.org/10.2307/202825>
- Gray, R. M. (1996). *Archetypal Explorations Towards an Archetypal Sociology*. London and New York: Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/Archetypal-Explorations-Towards-an-Archetypal-Sociology/Gray/p/book/9780415121170>
- Kis-Halas, J. (2017). *Divinatio Diabolica and Superstitious Medicine: Healers, Seers and Diviners in the Changing Dis- course*

- of Witchcraft in Early Modern Nagybánya. In *Lancia, G., Pócs, É. (ed.). Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave–Macmillan, 159–219. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-54756-5>. **DOI:** https://doi.org/10.1007/978-3-319-54756-5_5
- Kramer, H. (2016). *Hammer of the Witches. Malleus Maleficarum. The Witch Hammer*. Translated by Montague Summers. CreateSpace Independent Publishing Platform. Retrieved from <https://www.amazon.com/Malleus-Maleficarum-Hammer-Panianos-Classics/dp/1540728137?asin=1540728137&revisionId=&format=4&depth=1>. **DOI:** <https://doi.org/10.1017/cbo9780511626746.010>
- Nunn, C.M.H. (1998). Archetypes and memes: their structure, relationships and behavior. *Journal of Consciousness Studies*, 5(3), 344–354. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/233488106>
- Tóth, P. G. (2017). The Decriminalization of Magic and the Fight Against Superstition in Hungary and Transylvania, 1740–1848. In *Klaniczay, G., Pócs, É. (ed.). Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave–Macmillan, 291–317. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-54756-5>
- Jung, C. G. (1981). *The archetypes and the collective unconscious*. Princeton: Princeton University Press.
- Zwissler, L. (2016). Witches' Tears: Spiritual Feminism, Epistemology, and Witch Hunt Horror Stories. *The Pomegranate*, 18(2), 176–204. Retrieved from **DOI:** <https://doi.org/10.1558/pome.v18i2.29886>.

References:

- Bailey, M. D. (2021). Johannes Nider, Anthill. In: *Origins of the Witches' Sabbath*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 51–89.
- Campbell, J. (2023). *Myth and Meaning: Conversations on Mythology and Life*. New World Library.
- Conti, F. (2019). Notes on the Nature of Beliefs in Witchcraft: Folklore and Classical Culture in Fifteenth Century Mendicant Traditions. *Religions*, 10, 576. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/10/576>
- Doane, M. A. (1991). *Femme Fatales: Feminism, film theory, psychoanalysis*. New York: Routledge. Retrieved from <http://www.micheleleigh.net/wp-content/uploads/2015/01/Veiling-Over-Desire-by-Doane.pdf>
- Donii, T. M. (2019). Архетипи і топоси в постмодерній поезії України та США. [Archetypes and topoi in postmodern poetry of Ukraine and the USA]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovohto stupenia kandydata filolohichnykh nauk*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. (in Ukrainian)
- Dysa, K. (2020). *Ukrainian Witchcraft Trials: Volhynia, Podolia, and Ruthenia, 17th–18th*. Budapest: CEU Press Centuries.
- Dysa, K. (2006). Zrada ta vurnist' u vidnosynakh "pan-sluha" v konteksti ukrayins'kykh sudiv v pro chary XVI–XVIII st. [Betrayal and loyalty in master-servant relationships in the context of Ukrainian witch trials of the 16th–18th centuries]. *Sotsium. Al'manakh sotsial'noyi istoriyi*, 6, 131–139. Retrieved from <http://history.org.ua/JournALL/socium/6/7.pdf>. **DOI:** <https://doi.org/10.4324/9781003723578> (in Ukrainian)
- Eliade, M. (1959). *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*. New York: Harper & Brothers. Retrieved from https://monoskop.org/images/f/f7/Eliade_Mircea_Cosmos_and_History_The_Myth_of_the_Eternal_Return_1959.pdf
- Geertz, C. (1975). An Anthropology of Religion and Magic. *The Journal of Interdisciplinary History*, 6 (1), 71–89. **DOI:** <https://doi.org/10.2307/202825>
- Gray, R. M. (1996). *Archetypal Explorations Towards an Archetypal Sociology*. London and New York: Routledge. Retrieved from <https://www.routledge.com/Archetypal-Explorations-Towards-an-Archetypal-Sociology/Gray/p/book/9780415121170>
- Hnatiuk, V. (1903). Dodatky do halytsko-ruskoi demonolohii. Etnohrafichna kolektsiia [Supplements to Galician-Ruthenian Demonology. Ethnographic Collection]. V. XV. Lviv: Etnohrafichna komisiia Naukovohto tovarystva imeni Shevchenka. Retrieved from https://ia801901.us.archive.org/25/items/etnohr_15/etnohr_15_text.pdf (in Ukrainian)
- Hrushevskiy, M.S. (1992). Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini [From the history of religious thought in Ukraine]. Kyiv: Osvita. (in Ukrainian)

- Retrieved from https://shron3.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Z_istorii_relihiinoi_dumky_na_Ukraini.pdf (in Ukrainian)
- Iliarion (Ohiienko, Ivan). (1981). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: istoryko-relihiina monohrafiia [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: a historical and religious monograph]. Vinnipeg: Tovarystvo Volyn. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/9048/file.pdf> (in Ukrainian)
- Jung, C. G. (1981). The archetypes and the collective unconscious. Princeton: Princeton University Press.
- Kaliandruk, T. (2007). Zahadky kozatskoi prykmety [Mysteries of Cossack omens]. Lviv: Piramida. Retrieved from https://spadok.org.ua/books/Kalyandruk_Zagadki_ukrayinskikh_kharakternikiv.pdf (in Ukrainian)
- Kis-Halas, J. (2017). Divinatio Diabolica and Superstitious Medicine: Healers, Seers and Diviners in the Changing Discourse of Witchcraft in Early Modern Nagybánya. In Lancia, G., Pócs, É. (ed.). *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave-Macmillan, 159–219. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-54756-5> DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54756-5_5
- Kmet, V. (2012). Obraz vidmy v folkloro-demonolohichnykh opovidanniakh Skhidnoho Podillia: sproba rekonstruktsii za materialamy polovykh doslidzhen [The image of the witch in folklore and demonological tales of Eastern Podillia: an attempt at reconstruction based on field research materials]. *Mifolohiia i folklor*, 4, 48–54. Retrieved from <http://publications.lnu.edu.ua/journals/index.php/mythology/article/viewFile/800/793> (in Ukrainian)
- Kmet, V. (2017). Arkhetyp vidmy v ukrainskii literaturi XIX–XX stolittia [The archetype of the witch in Ukrainian literature of the 19th-20th centuries]. *Dysertatsiia na здobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk*. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. Retrieved from <https://de.scribd.com/document/480155991> (in Ukrainian)
- Kramer, H. (2016). Hammer of the Witches. *Malleus Maleficarum*. The Witch Hammer. Translated by Montague Summers. CreateSpace Independent Publishing Platform. Retrieved from <https://www.amazon.com/Malleus-Maleficarum-Hammer-Panianos-Classics/dp/1540728137?asin=1540728137&revisionId=&format=4&depth=1> DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511626746.010>
- Kuptsova, T., & Koliieva, I. (2019). Henderna reprezentatsiia arkhetypnoho obrazu vidmy kriz pryzmu ukrainskoi literatury [Gender representation of the archetypal image of the witch through the prism of Ukrainian literature]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia "Filolohiia"*, 44, 28–38. Retrieved from <http://filol.dspu.in.ua/index.php/filol/article/view/25/24> DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2019.44.187330> (in Ukrainian)
- Kurochkin, O. B. (1990). Vidma v ukrainskii mifolohichnii tradytsii. Narodna tvorchist ta etnohrafiia [Witch in Ukrainian mythological tradition], 4 (224), 23–29. (in Ukrainian)
- Mykytiv, H. V. (2021). Fenomenolohichna kontseptualizatsiia arkhetypnoyi symvoliky v masmediynomu teksti [Phenomenological conceptualization of archetypal symbolism in mass media text]. *Dysertatsiia na здobuttia naukovoho stupenia kandydata nauk iz sotsialnykh komunikatsii*. Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Dniprovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara. Zaporizhzhia. Retrieved from https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/dissertations/K08.051.19/dissertation_615df74c58b37.pdf (in Ukrainian)
- Nunn, C.M.H. (1998). Archetypes and memes: their structure, relationships and behavior. *Journal of Consciousness Studies*, 5(3), 344–354. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/233488106>
- Seletskiy, A. (1886). Chaklunstvo v Pivdenno-Zakhidnii Rusi u XVIII st. [Witchcraft in Southwestern Rus in the 18th century]. *Kyivska starovyna*, 15 (6), 193–236. Retrieved from https://iht.knu.ua/library/kyevskaya_starina/kyevskaya_starina_1886_6.pdf (in Ukrainian)
- Tóth, P.G. (2017). The Decriminalization of Magic and the Fight Against Superstition in Hungary and Transylvania, 1740–1848. In Klaniczay, G., Pócs, É. (ed.). *Witchcraft and Demonology in Hungary and Transylvania*. Palgrave-Macmillan, 291–317. Retrieved from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-54756-5>
- Turchyna M.O. (2023). Arkhetyp trykster ta yoho interpretatsiia v ukrainskii muzychnii kulturi kintsia XX pochatku XXI st. *Dysertatsiia na здobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii*. Ukrainska natsionalna muzychna akademiia. Kyiv. Retrieved from <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/Turchina-M.-Disertatsiya.pdf> (in Ukrainian)
- Voitovych, N. M. (2022). Obraz vidmy u demonolohichnykh uiavlenniakh boikiv: Osnovni motyvy [The image of the witch in the demonological representations of the Boykos: Main motifs]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky*, 33(72), (4), 241–446. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.36> (in Ukrainian)

Zwissler, L. (2016). Witches' Tears: Spiritual Feminism, Epistemology, and Witch Hunt Horror Stories. *The Pomegranate*, 18(2), 176–204. DOI: <https://doi.org/10.1558/pome.v18i2.29886>

Polina Herchanivska

The archetype of the witch in Ukrainian culture: transformation of the image from myth to contemporary counterculture

Abstract. The semantic transformation of the archetypal image of the witch in Ukrainian culture is analyzed through the prism of historical, religious, gender, and sociocultural contexts. Its role in the formation of national identity and cultural memory is determined. Based on an interdisciplinary approach, an attempt is made to take the image of the witch beyond the boundaries of traditional folklore or ethnographic description and to understand how this phenomenon reflects the religious and social problems of traditional society. It is proven that the image of a witch in Ukrainian culture is not a relic of the past, but a living cultural marker, which in the conditions of Ukrainian religious dualism has been firmly integrated into the public discourse as an ambivalent figure that simultaneously frightens and attracts. The modern modification of this archetype is explored. In popular culture, digital platforms, and feminist practices, it appears as a symbol of strength, autonomy, and subjectification of women in the world.

Keywords: archetype, witch, magic, sorcery, cultural memory, identity.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2025

Стаття прийнята до друку після рецензування 20.12.2025

Стаття оприлюднена 31.12.2025